

UOT 159.9

Sara Muradxan qızı Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ağcabədi filialının baş müəllimi
<https://orcid.org/0000-0003-1925-5516>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6450175>

MƏKTƏBİN PEDAQOJİ KOLLEKTİVİNDƏ SOSIAL-PSIXOLOJİ İQLİMİN YARADILMASI

Сара Мурадхан гызы Мамедова
старший преподаватель Агджебединского филиала Азербайджанского Государственного
Педагогического Университета

СОЗДАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ КОЛЛЕКТИВЕ ШКОЛЫ

Sara Muradxan Mammadova
senior lecturer of the Aghcabedi branch
of Azerbaijan State Pedagogical University,

ESTABLISHMENT OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CLIMATE IN PEDAGOGICAL COLLECTIVE AT SCHOOL

Xülasə. Pedaqoji kollektivin birliyinin təmin edilməsi və onların vahid məqsəd ətrafında birləşərək fəaliyyət göstərmələri olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Kollektivin mütəşəkkil olması və onların vahid ideya istiqamətində birgə addımlamalarında burada yaradılan sosial-psixoloji iqlimin yüksək səviyyədə olması olduqca vacibdir. Bu, müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsindən, müəllim adını, şərəfini qorumaq təşəbbüsündən, məktəb rəhbərlərinin rəhbərlik səriştəsindən və bacarığından çox asılıdır. Təcrübə belə bir fikri təsdiq edir ki, pedaqoji kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin yüksək olması burada həm müəllimlər, həm də şagirdlər üçün rahatlığın, əməkdaşlığın və işgüzarlığın olmasıdır. Təqdim olunan məqalədə pedaqoji kollektivdə belə bir iqlimin vacibliyi əsaslandırılmış, onun yaradılmasının mahiyyət və məzmunu açıqlanmışdır.

Açar sözlər: kollektiv, iqlim, funksiya, əməkdaşlıq, münaqişə

Резюме. Очень важно обеспечить единство педагогического коллектива вокруг общей цели. Важно, чтобы команда была организована, и чтобы создаваемый здесь социально-психологический климат находился на высоком уровне в их совместных шагах к общей идее. Это зависит от уровня профессионализма руководителей и учителей, инициативы по защите имени и чести учителя, лидерских качеств и способностей руководителей школ. Опыт подтверждает идею о том, что высокий социально-психологический климат в коллективе является источником комфорта, сотрудничества и деловой хватки как для преподавателей, так и для школьников. В представленной статье обосновывается важность такого климата в педагогическом коллективе, разъясняется сущность и содержание его создания.

Ключевые слова: коллектив, климат, функция, сотрудничество, конфликт

Summary: It is very important to ensure the unity of the teaching staff and their unity around a common goal. It is very important that the team is organized and that the socio-psychological climate created here is at a high level in their joint steps towards a common idea. It depends on the level of professionalism of teachers, the initiative to protect the name and honor of the teacher, the leadership skills and abilities of school leaders. Experience confirms the idea that the high socio-psychological climate in the teaching staff is a source of comfort,

cooperation and business acumen for both teachers and students. The presented article substantiates the importance of such a climate in the pedagogical staff, explains the essence and content of its creation.

Key words: *collective, environment, function, co-operation, conflict*

Məktəbdə təhsilin keyfiyyətinin yüksək olmasının başlıca səbəblərindən biri orada fəaliyyət göstərən pedaqoji kollektivin üzvləri arasında səmimi ünsiyyət, kollektivdə münasibətlərin yüksək səviyyədə olmasıdır. Pedaqoji kollektiv o zaman daha güclü, daha çevik və yüksək əhval-ruhiyyədə olur ki, burada sosial-psixoloji iqlim yüksək səviyyədə olsun. İstər müəllimlər, istər rəhbərlik edən şəxslər, istərsə də təhsilalanlar üçün belə kollektivlərdə fəaliyyət göstərmək asan və çox vaxt yaradıcı xarakterdə olur. Belə kollektivlərdə müəllimlər yüksək yaradıcılıq keyfiyyətlərinə malik olur və şagirdlər də dərstdə sıxılmaz, gərginlik keçirmir və daha fəal olurlar.

Pedaqoji kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin yüksək olması kollektiv üzvlərinin bir-biri ilə sıx münasibətdə olması, qarşılıqlı əməkdaşlıq, ünsiyyətin demokratik tərzinə malik olmaq, bir-birlərinin nailiyyətlərini dəyərləndirmək, bir-birlərinə yardım etmək, yüksək emosionallığın olması və s. kimi göstəricilərlə xarakterizə olunur. Belə kollektivlərdə əməkdaşlar arasında sosial-mənəvi və psixoloji münasibətlər, yoldaşlıq, dostluq, hörmət və eyni zamanda, tələbkarlıq, məsuliyyət hissi, kollektivin mənafeyini müdafiə etmək, şəxsi müvəffəqiyyəti ilə kollektivin müvəffəqiyyətini uzlaşdırma bilmək kimi keyfiyyətlər bir vəhdət təşkil edərək kollektivin müvəffəqiyyətini təmin edir.

Kollektivdə nikbin münasibətlərin olması onun müvəffəqiyyətini daha da artırır və kollektivin inkişafına müsbət təsir göstərir. Kollektiv, kollektivdə və kollektiv vasitəsilə tərbiyə prinsipinin yaradıcısı, görkəmli pedaqoq A.S. Makarenko kollektivin bu xüsusiyyətini yüksək qiymətləndirərək yazırdı: "Kollektivdə yoldaşın yoldaşa münasibəti məsələsi dostluq, məhəbbət, qonşuluq məsələsi deyil, məsul bir asılılıq məsələsidir. Hətta bərabər şəraitdə olan, bir sırada yanaşı gedən yoldaşlar, təxminən bərabər vəzifələr daşıyan kollektiv, sadəcə dostluqla deyil, işdə ümumi məsuliyyətə, kollektivin işində ümumi iştirakla bir-birlərinə bağlıdırlar" [2, s. 215].

Kollektivdə sosial-psixoloji iqlim kollektivin işinə təsir göstərən amillərdəndir. Bu həm

müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Bunlar yaranmış iqlimin yüksək və ya aşağı səviyyədə olmasından asılıdır.

Sosial-psixoloji iqlim yüksək olduqda işçilər arasında mehribançılıq, əməkdaşlıq, qarşılıqlı yardım, vahid bir məqsəd uğrunda çalışmaq kimi keyfiyyətlər özünü qabarıq şəkildə göstərir və bunlar kollektivi daha da inkişaf etdirir. Bu iqlim aşağı səviyyədə olduqda isə kollektivdə konflikt, süstlük, başlanılan işləri sona çatdırmamaq, fəaliyyətin zəifliyi kimi mənfi hallar çoxalır ki, bu da getdikcə kollektivin dağılmasına səbəb olur.

Pedaqoji kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin məzmunu kollektiv üzvlərinin buradakı münasibətləri emosional dəyərləndirmələri ilə sıx bağlıdır. Sosial-psixoloji iqlim birgə fəaliyyət və ünsiyyətin yüksək emosional fonda olmasına şərait yaradır və kollektivin işinin məzmununa olduqca müsbət təsir göstərir. Buna görə də kollektivdə sosial-psixoloji iqlimi həm də qarşılıqlı emosional vəziyyət sistemi kimi də dəyərləndirmək olar. Belə ki, sosial-psixoloji iqlim həm də üzvlərin emosional vəziyyətinə də ciddi surətdə təsir göstərir.

Pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatlarda kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin yüksək olmasının bir sıra funksiyalar daşdığı göstərilir. Bunlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Birləşdirici funksiya. Bu, kollektivdə sosial-psixoloji ab-havanın yüksək olması, üzvlər arasında dostluğun möhkəmlənməsi, məqsəd birliyi və fəaliyyətin vahid təlim-tərbiyə məqsədinə yönəldilməsi ilə xarakterizə olunur.

2. Həvəsləndirici, stimullaşdırıcı funksiya. Bu, kollektivdə kollektivin emosional vəziyyətinin yüksək olması, üzvlər arasında işgüzarlığın, həyat enerjisinin artması, yeni-yeni imkanların yaranması ilə xarakterizə olunur.

3. Stabilləşdirici funksiya. Bu funksiya kollektiv münasibətlərinin möhkəmlənməsini, kollektivə yeni daxil olan müəllim kadrlarının kollektivdə yer tutmalarını və möhkəmlənməsini təmin edir.

4. Tənzimləyici funksiya. Bu funksiya kollektivdə münasibətlərin normal vəziyyətdə olmasını, kollektivdaxili etik davranış normalarının

kollektiv üzvlərinin bütün hərəkət və davranışlarında əks olunmasını təmin edir [4, s. 218].

Kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin yüksək olması və müsbət iqlimin yaradılması olduqca vacib amillərdəndir. Bu, həm şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasına, həm kollektivdə mənəvi dəyərlərin qorunmasına, həm kollektivin işgüzarlığına, həm də üzvlər arasında hüquqi münasibətlərin bərqərar olmasına səbəb olur. Bu baxımdan kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin yüksək olmasını aşağıdakı bir sıra amillərlə səciyyələndirmək olar:

- kollektiv üzvlərinin öz işlərindən məmnun olması;
- üzvlər arasında qarşılıqlı yardımın olması;
- kollektivdə nikbin əhval-ruhiyyənin olması;
- kollektiv üzvlərinin kollektivin idarə olunmasında iştirakı;
- kollektiv üzvlərinin birliyi və həmrəyliyi;
- kollektivdə şüurlu intizamın olması;
- əmək məhsuldarlığının yüksək olması;
- kollektivdaxili münasibətlərdə səmimiyyət;
- heç kəsin diqqətdən kənar qalmaması;
- kollektiv üzvlərinin özünüinkışafına şəraitin olması;
- kollektivdə özünüidarənin yüksək olması;
- kollektivdə ictimai rəyin formalaşması və s.

M. Prişvin yazırdı ki, *ən yüksək mənəviyyat özünü kollektivin işinə fəda etməkdir. Ən yüksək mənəviyyatsızlıq isə kollektivin öz xeyrinə şəxsiyyəti məhv etməsidir.* Bu onu göstərir ki, kollektivdə həm də elə bir psixoloji iqlim, ab-hava yaradılmalıdır ki, burada ayrı-ayrı fərdlərin işi kollektivin ümumi fəaliyyətində əriyib getməsin, yəni ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin həm də fərdi inkişafı kollektivin marağında olsun, onların (əlbəttə, qabiliyyəti, bacarığı yüksək olanların) inkişafına şərait yaradılsın. Bu, kollektivdə yaranmış sosial-psixoloji münasibətlərdən də çox asılıdır.

Pedaqoji kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin yüksək olması onun üzvlərinin fəaliyyətində özünü qabarıq şəkildə göstərir. Belə kollektivdə işləmək onların hər birinin ürəyincə olur və fəaliyyətlərinin nəticəsindən fərəh duyurlar. Kollektiv üzvləri işlərində həvəslə, maraqla çalışır, bir-birlərinə hörmətlə yanaşırlar. Eyni zamanda, gənc müəllimlərə qayğı, onlara kömək

etmək yüksək səviyyədə olur ki, bu da onların həm öz işlərinə daha məsuliyyətlə yanaşmağa, öyrənməyə maraqlarını artırır, həm də onların sosial-pedaqoji adaptasiya işlərini də möhkəmləndirir. Lakin kollektivin aşağı səviyyədə olması, həddindən artıq avtoritarlıq və ya liberal rəhbərlik tərzlərinin olması kollektiv üzvləri arasında gərginliyə, narazılığa, fəaliyyətin aşağı səviyyədə olmasına gətirib çıxarır. Daha çox kollektiv iş yox, ayrı-ayrı üzvlərin fərdi fəaliyyəti özünü göstərir.

Pedaqoji kollektiv vahid bir mexanizmi xatırladır. Bu mexanizmin bütün hissələri işlək səviyyədə olduqda vahid məqsədin reallaşdırılması baş verir. Burada üzvlər arasında humanist münasibətlərin olması, mənəvi normaların gözlənilməsi, “Müəllimlərin etik davranış qaydaları”nın [3] gözlənilməsi, müəllimlərin bir-birinə diqqət göstərməsi, ayrı-seçkiliyin olmaması, kollektiv üzvlərinin ehtiyac, sevinc və kədərlərinin bölüşdürülməsi mühüm rol oynayır. Belə münasibətlər kollektiv daxilində ünsiyyət münasibətlərini genişləndirir, qarşıya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılmasında birgə səy göstərməyə ruhlandırır. Bunlar kollektivi emosional cəhətdən daha zəngin edir, üzvlər arasında münasibətlərin daha sıx olmasına təsir göstərir, fəaliyyət və davranışın inkişafına səbəb olur.

A.S. Makarenko yazırdı: “Kollektiv üzvünün digər kollektiv üzvünə münasibəti... özbaşına olmayan-aralıqda boş-boş gəzməyən, əksinə, öz öhdəliyi və əlaqələrilə, öz borcu ilə, öz namusu ilə, öz hərəkətlərilə kollektivə bağlı olan şəxslərdən ibarət olmalıdır. Bir kollektiv üzvünün digər kollektiv üzvlərinə bu cür mütəşəkkil münasibəti tərbiyənin qoyuluşunda həlledici cəhət olmalıdır” [2, s. 215].

Kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin yaradılmasında təhsil müəssisəsinin rəhbərinin və rəhbərliyin xüsusi rolu vardır. Rəhbərin demokratik rəhbərlik üslubu, müəllimlərlə düzgün münasibəti, kollektivi ardınca apara bilmək qabiliyyəti və idarəetmə səriştəsi burada xüsusi rol oynayır. Bunlarla yanaşı, yaxşı fəaliyyəti olan müəllimlərin işinin dəyərləndirilməsi, müəllim şəxsiyyətinə dəyər verilməsi, onların müvəffəqiyyətinin nəzərə çarpdırılması, onun kollektivin işinə verdiyi töhfənin obyektiv qiymətləndirilməsi müəllimləri daha da ruhlandırır, öz işlərinə məsuliyyəti daha da artırır və onlara öz

fəaliyyətini daha da genişləndirmək, artırmaq stimulları verir. Eyni zamanda, rəhbərin şəxsi nümunəsi, inandırma bacarığına malik olması və onun kollektivə rəhbərlik edə bilmə bacarıqları da burada müstəsna əhəmiyyətə malik olur. Pedaqoji kollektivdə münasibətlərin qarşılıqlı hörmət, əməkdaşlıq şəraitində, prinsipial mövqedə, hörmət və tələbkarlığın qarşılıqlı nizamında olması bu prosesi daha da əlverişli, səmərəli edir.

Pedaqoji kollektivin rəhbərinin kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin yaradılmasına özünün şəxsiyyəti ilə nümunə olması və kollektivlə birgə işləyə bilməsi, onlarla əməkdaşlıq etməsi bu prosedə öz müsbət təsirini göstərir. Məlum olduğu kimi, nümunə elə bir tərbiyə metodudur ki, burada artıq sözə, nəsihətlərə, göstərişə ehtiyac qalmır. Ona görə də müəssisə rəhbərinin həmkarlarına özünün münasibəti, hərəkəti, fəaliyyəti, özünün özünə qarşı tələbkarlığı kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin yaradılmasında olduqca mühüm təsir imkanına malik olur.

Pedaqoji kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin təsir mexanizmi həm də mürəkkəb xarakterə malikdir. Bu, bir tərəfdən ayrı-ayrı müəllimlərə onun təsirinin müsbət olması, digər tərəfdən də ayrı-ayrı müəllimlərin kollektivə təsiri ilə xarakterizə olunur. Təcrübə göstərir ki, kollektivdə ayrı-ayrılıqda müəyyən şəxslərin yüksək intellektual xüsusiyyətləri, kollektivdə nümunəvi davranış tərzləri, yoldaşlara və işlərinə münasibəti həm də kollektivdə ab-havanın yüksək olmasına təsir göstərir. Nəzakətli davranışa malik olan, kollektivə və öz işinə məsuliyyətlə yanaşan, yoldaşlarına, onların yaxşı işinə dəyər verməyi bacaran, müəyyən münəqişəli situasiyalarda özünün ədalətli mövqeyi ilə seçilən müəllimlər kollektivdə müsbət sosial-psixoloji iqlimin yaradılmasına öz töhfələrini verirlər. Təəssüflər ki, bunun əksi də olur. Özünün elə bir fəaliyyəti olmayan, lakin mənfi xüsusiyyətləri, kollektivə uyuşmayan hərəkətləri, danışq təzi, kobud hərəkət, davranış və danışqı ilə kollektivdə müəyyən xoşagəlməz ab-hava, sosial-psixoloji iqlim yaradan (daha dəqiq desək, iqlimi korlayan) müəllimlər də yox deyildir. Bunların belə, onların hərəkətləri kollektivin işinə mane olur və sosial-pedaqoji fəaliyyətə mənfi təsir göstərir.

Kollektivdə, eyni zamanda, pedaqoji kollektivdə sosial-psixoloji iqlimin yaradılmasının bir çox asılılıqları vardır. Bunlar özünün səviyyəsi və xarakteri ilə sosial-psixoloji iqlimin ya-

ranmasına bu və ya digər dərəcədə (müsbət və ya mənfi) təsir göstərir. Başqa sözlə desək, pedaqoji kollektivlərdə sosial-psixoloji iqlimin yüksək olmasına bir sıra subyektiv amillər ciddi surətdə təsir göstərir. Bunların əsasən aşağıdakılardan ibarət olduğunu göstərmək olar:

- kollektiv üzvlərinin mədəni səviyyəsi, intellektual və mənəvi keyfiyyətləri;
- kollektiv üzvlərinin şəxsi-emosional xüsusiyyətləri;
- kollektiv rəhbərliyinin şəxsi ünsiyyət səviyyəsi;
- pedaqoji müəssisənin maddi-texniki təminatı, resurslarla təchiz olunması səviyyəsi;
- müəllimlərin pedaqoji səriştəliliyi və peşəkarlıq səviyyəsi;
- kollektivdə yenilikçi meyllərin yüksək olması və s.

Təcrübə göstərir ki, bu keyfiyyətlərin yüksək olduğu kollektivlərdə sosial-psixoloji iqlim də həmişə yüksək səviyyədə olur və qarşıya çıxan hər hansı problem kollektiv üzvləri tərəfindən birlikdə aradan qaldırılır. Lakin, təəssüf ki, heç də hər zaman belə olmur. Sosial-psixoloji iqlimin mənfi istiqamətləri də olur.

Pedaqoji kollektivdə müsbət iqlimin yaranmasına mənfi təsir göstərən amillərdən biri kollektivdə münəqişələrin yaranması, münəqişəli situasiyaların tez-tez meydana çıxmasıdır. Belə münəqişələr kollektivi geri aparır və onun fəaliyyətinə müəyyən maneələr yaradır. Buna görə də belə münəqişələrin olmasına yol verilməməsi üçün imkan daxilində məktəb rəhbərləri kollektivdə muntəzəm olaraq müəyyən işlər aparmalıdırlar. "Pedaqoji kollektivlərdə yaranan münəqişələr təbiət etibarlı ilə şəxsiyyətlərə xarakter daşıyır. İnsanların qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirir və fəaliyyətin bir araya sığmayan, ziddiyyətli məqsəd və ya problemin həllinin üsul və vasitələrinin müxtəlif yollarla həyata keçiriləcəyini düşündükləri vəziyyətdə yaranır" [4, s. 221].

Pedaqoji fəaliyyət prosesində müəllimlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin pozulması şəxsiyyətlərə münəqişələrin yaranmasına səbəb olur. Bunlar rəhbərliklə müəllimlər və ya müəllimlərin özləri arasında ola bilər. Hər iki hal pedaqoji kollektivdə ünsiyyət münasibətlərinin, sosial-psixoloji iqlimin pozulmasına gətirib çıxarır ki, bunların da əks nəticəsi tədris prosesinin keyfiyyətinin aşağı düşməsində özünü gös-

tərir. Peşə etikasına uyğun olmayan müəyyən normaların pozulması bu münaqişələrin daha da dərinləşməsinə gətirib çıxarır ki, bunun da cü-cürləməsinə və boy atmasına yol verilməməlidir.

Pedaqoji ədəbiyyatlarda pedaqoji münaqişələrin müxtəlif səbəblərdən yarandığı və müxtəlif növlərinin olduğu göstərilir. L.V. Simonova onun – peşə münaqişələri, gözləmə münaqişələri və şəxsiyyətlərarası münaqişələr olmaqla üç qrupa ayırır. *Peşə münaqişələri* müəllim səriştəsiz olduqda, üzərinə düşən vəzifələri düzgün yerinə yetirə bilmədikdə, əsasən, rəhbərliklə yaranır. *Gözləmə münaqişələri* müəllimin peşə etikasına qaydalarını gözləmədikdə həmkarları və şagirdlərlə yaranan münaqişələrdir. *Şəxsiyyət münaqişələrinin* əsasında isə müəllimin hərəkət və davranışında səbirsizliyin, lovğalığın, hövsələsizliyin, incikliyin olması durur [4, s.221-222].

Pedaqoji kollektivdə münaqişələrin olması pedaqoji prosesə olduqca mənfi təsir göstərir. Ona görə də onun baş verməsinə yol verilməməli və qarşısı müxtəlif pedaqoji vasitələrdən istifadə edilməklə alınmalıdır. Bu, məktəb rəhbərliyinin pedaqoji səriştəsindən və pedaqoji məharətindən çox asılıdır. Bunun üçün aşağıdakı bir

sıra metod və vasitələrdən istifadə edilməsini məqbul hesab edirik:

1. Yaranmış münaqişələrin başlıca səbəblərinin aşkar edilməsi və onu doğuran vəziyyətin aydınlaşdırılması.

2. Məktəb rəhbərlərinin işə obyektiv yanaşması və situasiyanı düzgün qiymətləndirməsi.

3. Münaqişə tərəfləri arasında anlaşılıqlı vəziyyətin yaradılması.

4. Mümkün vasitələrdən istifadə edərək münaqişələrin obyektiv həllinə nail olunması.

5. Tərəflər arasında mehriban, işgüzar və pedaqoji etik normaların bərqərar olmasına nail olunması və s.

Deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, məktəbin pedaqoji kollektivi arasında sosial-psixoloji iqlimin yüksək olması təkcə kollektiv üzvləri arasında münasibətlərə təsir etməklə məhdudlaşmır. O, həm də məktəbdə təhsil-tərbiyə işlərinin keyfiyyətinə müsbət təsir etməklə məktəb rəhbərliyi-müəllim, müəllim-müəllim, müəllim-valideyn, müəllim-şagird və şagird-şagird münasibətlərinin də düzgün olmasına əsaslı təsir göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov, Ə.S. Psixologiya. / Ə.S.Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə –Bakı, -2011, -540 s.
2. Makarenko, A.S. Seçilmiş pedaqoji əsərləri, I cild. -Bakı: Maarif, -1983, -384 s.
3. Müəllimlərin etik davranış qaydaları. –Bakı, -2014, -11 s.
4. Общая педагогика. Под редакцией В.А. Слестанина. ч. 2. Москва: Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, -2003, -256 s.

E-mail: umidalizada9@gmail.com

Rəyçilər: ped.ü.elm.dok. **H.B. Bayramov,**
ped.ü.fəls.dok., dos. **V.P. Bəşirov**

Redaksiyaya daxil olub: 17.02.2022.